

ІННОВАЦІЙНИЙ ПРОЕКТ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПРОФЕСІЙНОГО ВІДБОРУ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

Олена Михайлівна Ігнатович,
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України
м. Київ

Для забезпечення якісного кадрового потенціалу сучасної педагогічної освіти необхідно створення ефективної системи психологічного професійного відбору учнівської молоді до вищих педагогічних навчальних закладів та моніторингу професійної придатності майбутніх педагогів упродовж навчання. Доцільність цього визначена кількома причинами. По-перше, професійний відбір на етапі вступу до вищого педагогічного навчального закладу забезпечує можливість прогнозування успішності професійної підготовки майбутнього педагога на підставі визначення та подальшого формування придатності особистості до педагогічної діяльності.

По-друге, професійна підготовка майбутніх педагогів передбачає витрати різного плану, що не завжди виправдовуються. У контексті цього доречним є висловлення К.Гуревича: «Кожна людина ... може оволодіти будь-якою професією (або майже будь-якою), але вся справа в тому, скільки на це знадобиться сил та часу. Період трудової активності людини обмежений, а непродуктивна, безрадісна діяльність не тільки особисте нещастя – вона відтворюється, в кінцевому рахунку, на всьому суспільстві. Тому прогнозування професійної придатності та шляхів її формування ніколи не втратить свого актуального значення» [1]. Ще одна причина полягає в тому, що середня оцінка шкільного атестата та результати вступних іспитів не завжди дозволяють спрогнозувати успішність професійної підготовки особистості у вищому педагогічному навчальному закладі. Психічні якості та особистісні властивості, що необхідні для

успішної освітньо-професійної діяльності майбутніх педагогів, виявляються найбільш прогностичним критерієм.

З урахуванням цих причин співробітниками відділу профорієнтації і психології професійного розвитку Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України у 2014 році розпочато фундаментальне дослідження за темою «Психолого-педагогічні технології відбору учнівської молоді до вищих навчальних закладів педагогічного профілю», мета якого полягає у розробленні концептуальних засад відбору старшокласників та абітурієнтів, здатних до педагогічної діяльності, теоретичному обґрунтуванні, експериментальній перевірці та впровадженні комплексу психолого-педагогічних технологій відбору учнівської молоді до вищих навчальних закладів педагогічного профілю, що створює умови для свідомого професійного самовизначення молоді, встановлення професійної придатності особистості та її відповідності вимогам педагогічної діяльності, тим самим забезпечуючи подальшу надійність діяльності та професійне здоров'я фахівця. Актуальність цього інноваційного проекту викликана процесом подальшого удосконалення системи професійної орієнтації в Україні, зокрема запровадженням нових форм і методів профорієнтаційної роботи, перспективних підходів до профдіагностики та профвідбору особистості в роботі як закладів освіти різних рівнів, позашкільних закладів, так і служб зайнятості. На підставі постанови Кабінету Міністрів України від 11.09.2008 «Про затвердження Концепції державної системи професійної орієнтації населення» № 842, Закону України «Про професійний розвиток працівників» від 12 січня 2012 року № 4312-17, а також враховуючи об'єктивну потребу та соціальну значущість якісної підготовки педагогічних працівників й її надзвичайну актуальність та практичне значення, колектив авторів проекту підкреслює важливість розробки та впровадження технологій відбору учнівської молоді до вищих навчальних закладів педагогічного профілю, які є необхідними складовими

психолого-педагогічного забезпечення професійної орієнтації особистості на педагогічну діяльність.

Розглядаючи професійний відбір майбутніх педагогів у руслі психології формування загально-професійних педагогічних умінь слід зазначити, що оволодіння педагогічною професією вимагає від особистості вміння досягати мети діяльності в різних умовах її здійснення. У функціонуванні загально-професійних педагогічних умінь вирішальну роль виконує свідомість особистості. Цей процес ґрунтується на мисленні та пов'язаний з аналізом й урахуванням тих умов, у яких відбувається здійснення навчально-професійної діяльності майбутніх педагогів. Природа та закономірності формування загально-професійних умінь не можуть бути розкриті поза зв'язком із знаннями та навичками майбутніх педагогів, тому що у педагогічній діяльності, як пізнавальній, так і професійній (трудовій) діяльності знання, вміння та навички завжди виступають у складній взаємодії та єдності.

Загально-професійні педагогічні вміння – це загальні здібності особистості, що ґрунтуються на професійних знаннях та навичках і зумовлюють успішне досягнення свідомо визначеної мети педагогічної діяльності в різних умовах її здійснення. Знання нерозривно пов'язані не тільки з вміннями, але й з навичками. Однак, якщо по відношенню до навичків знання використовуються тільки в процесі їх формування, потім дія виконується на основі відпрацьованого стереотипу, що виключає необхідність вирішення будь-яких мисленневих задач, то для вміння є властивим використання знань і на етапі функціонування. Уміння – це знання у дії. Відмінність умінь від навичків полягає у їх узагальненості. Узагальненість умінь – це їх специфічна властивість. Ця властивість виявляється у використанні відпрацьованих прийомів та способів у нових умовах її здійснення шляхом свідомого та цілеспрямованого вибіркового використання відповідних знань у ході вирішення мисленневої задачі. При

функціонуванні навички вибір необхідних прийомів, адекватних конкретній ситуації, відбувається при мінімальній участі свідомості.

У науковому вирішенні питання про природу загально-професійних педагогічних умінь та їх взаємозв'язків з навичками слід перш за все виходити з основних положень психології діяльності, що успішно розроблялася Б.Ананьєвим, Г.Костюком, О.Леонтьєвим, К.Платоновим, С.Рубінштейном. Уміння є синтетичною властивістю особистості, що визначає собою продуктивність, якість та швидкість оволодіння нею конкретним видом діяльності. Ця властивість не тільки виявляється у діяльності, але й формується у ній.

Про уміння можна судити за ступенем оволодіння діяльністю, за майстерністю, швидкістю з якою це оволодіння досягається. Уміння являють собою своєрідний синтез – структурний ансамбль природніх та набутих властивостей особистості, тому кожному умінню властива певна структура особистісних якостей та властивостей.

Для успішного оволодіння педагогічною діяльністю потрібна наявність у людини конкретної сукупності відповідних особистісних якостей та властивостей.

Ансамбль особистісних якостей та властивостей особистості, що забезпечує свідоме досягнення нею конкретної мети педагогічної діяльності, і є умінням. Кожне уміння характеризується власною, специфічною за відношенням до мети, структурою особистісних якостей. У стабільних умовах багаторазового досягнення однієї і тієї мети відбувається автоматизація тих ланок структури, у яких реалізуються технічні способи та прийоми виконання дій. Ці ланки починають функціонувати у якості автоматизованих актів діяльності – операцій. Операції є вельми важливими структурними компонентами діяльності, а нерозривно пов'язані з ними навички виступають у якості автоматизованих компонентів умінь. Важлива роль навичків полягає в тому, що вони, як

зазначив С.Рубінштейн, розгружують свідому діяльність від регуляції відносно-елементарних актів і вона може бути спрямована на вирішення більш складних завдань [2]. Автоматизація деяких компонентів умінь в процесі тренування призводить до утворення навичків, що у свою чергу є необхідною умовою оволодіння новими, більш узагальненими знаннями, навичками та уміннями. Утворення та функціонування всіх без виключення умінь здійснюється на основі активного, свідомого, цілеспрямованого практичного використання представленого у знаннях та навичках досвіду людини. Цей досвід слугує основою для організації відповідної системи розумових та практичних дій, застосування яких забезпечує досягнення заздалегідь поставлених цілей діяльності. Коли умови цієї діяльності змінюються, висуваючи інші, більш високі та складні вимоги, уміння удосконалюються, стаючи засобом досягнення нових цілей.

Вищезазначене знайшло своє відображення у дослідженнях А. Маркової, в змісті яких педагогічні уміння представлені у найбільш повній мірі [3]. Педагогічні уміння як своєрідний ансамбль особистісних якостей та властивостей, що забезпечує свідоме досягнення педагогом конкретної мети його професійної діяльності, розподілено автором на психолого-педагогічні, комунікативні, самоспрямовані та діагностико-прогностичні. Маркова зауважила на тому моменті, що педагогічні уміння відповідають різним позиціям, соціальним ролям, що виконуються педагогом під час здійснення основних завдань професійної діяльності. У педагогічній діяльності педагог виступає як носій інформації, предметник, методист, дослідник, організатор, партнер по спілкуванню тощо. Ті уміння, якими він володіє, розкривають його особистість та особливості його діяльності і взаємодії, зумовлюють загальну успішність педагогічної діяльності.

Успішність педагогічної діяльності тісно пов'язана з інтелектуальною, мотиваційною та емоційно – вольовою сферами

особистості, а також залежить від індивідуально-типологічних особливостей. Тому нами для реалізації конкретних завдань психологічного професійного відбору майбутніх педагогів та моніторингу їхньої професійної придатності упродовж навчання у вищому педагогічному навчальному закладі визначено такі групи критеріїв придатності особистості навчально-професійної діяльності за обраною педагогічною спеціальністю:

1. Об'єктивні критерії: відповідність вимогам педагогічної професії, висока продуктивність навчально-професійної діяльності та вміння вирішувати різноманітні навчально-професійні завдання.

2. Суб'єктивні критерії: відповідність педагогічної професії вимогам особистості, її мотивам, схильностям, задоволеність навчально-професійною діяльністю. Це може бути стійка професійна спрямованість, професійний світогляд, розуміння значущості педагогічної професії, її цінність для особистості, сукупність необхідних професійно-психологічних якостей особистості, позитивне ставлення до себе як до майбутнього професіонала.

3. Результативні критерії: досягнення результатів, визначених функціональним призначенням особистості.

4. Процесуальні критерії: використання при виконанні завдань навчально-професійної діяльності знань та умінь, прийомів, технологій, а також внутрішньо-особистісного потенціалу.

5. Нормативні критерії: засвоєння норм, правил, еталонів педагогічної професії та вміння їх відтворювати.

6. Індивідуально-варіативні критерії: відкритість до прийняття професійного досвіду, індивідуальний стиль навчально-професійної діяльності, саморозвиток, творчість, інноваційність.

7. Критерії актуального рівня готовності до професійної діяльності: вже сформований рівень професійно необхідних якостей, знань, умінь, навичок.

8. Критерії здатності та актуального рівня готовності особистості до інноваційної педагогічної діяльності.

9. Прогностичні критерії: можливості формування та розвитку ПВЯ.

Оскільки сучасний етап суспільного розвитку характеризується стрімким розгортанням інноваційного перетворення та розвитку освіти, рівень інноваційної культури суспільства формується, відтворюється та транслюється, найбільшою мірою, саме педагогічними працівниками, то важливим є розроблення критеріїв здатності та актуального рівня готовності особистості до інноваційної педагогічної діяльності. Серед таких критеріїв найбільш суттєвими та інформативними є такі, як здатність до конструктивного спілкування в процесі здійснення основних завдань інноваційної педагогічної діяльності (обмін інноваційною інформацією, взаємодія і взаєморозуміння з іншими); інноваційна спрямованість (потреби, мотиви, цінності інноваційної педагогічної діяльності); риси характеру педагога-інноватора (ініціативність, креативність, відповідальність, рішучість тощо); усвідомлення себе як суб'єкта інноваційної діяльності і носія інноваційної культури (Я-концепція педагога-інноватора); індивідуальні особливості пізнавальних процесів та інтелектуальної діяльності (готовність до подолання інерції мислення, стійка система знань, що розкривають сутність, структуру і види інноваційної діяльності; вміння цілеспрямовано генерувати нові нестандартні ідеї з використанням інтелектуальних можливостей і механізмів їх самоактуалізації; володіння знаннями про освоєння і впровадження інновацій у практичну діяльність, спеціальними методами, прийомами і засобами, використання яких дає змогу активно включатися в

інноваційну діяльність); індивідуально-типологічні особливості (сила і рухливість нервово-психічної діяльності).

Відбір майбутніх педагогів за вищезазначеними критеріями та формування в них загально-професійних педагогічних умінь вимагає здійснення обов'язкового моніторингу їхньої професійної придатності упродовж навчання у педагогічному ВНЗ. Поняття професійної придатності майбутнього педагога за своєю суттю відтворює як різні індивідуальні особливості молодої людини, що необхідні для успішної професійної підготовки та у подальшому для успішного виконання професійної діяльності, так і характеристики предмета педагогічної праці. Сутність категорії професійної придатності майбутнього педагога полягає в тому, що у ній відтворюються:

- свідомий та відповідальний вибір педагогічної професії як такої, що найбільше відповідає схильностям та здібностям особистості;
- задоволення інтересу до педагогічної професії і задоволеність процесом та результатами педагогічної праці;
- міра оцінки ефективності та успішності виконання навчально-професійної та педагогічної діяльності, індивідуальну міру результативності праці;
- професійне самовизначення особистості, її самоствердження, самореалізація, самоудосконалення у педагогічній праці;
- розвиток «Я-концепції», зародження та становлення образу «Я-професіонал» та прагнення суб'єкта педагогічної діяльності до досягнення еталонної моделі педагога-професіонала та вищого рівня компетентності.

З цих позицій властивість професійної придатності майбутніх педагогів зумовлюється сукупністю вихідних (з точки зору включення у освітньо—професійну діяльність) особливостей людини, а також формується, розвивається на етапах професійного шляху в ході педагогічної діяльності. Істотну роль в цьому процесі, особливо у зв'язку з

вивченням індивідуальних передумов придатності особистості до педагогічної праці та детермінації становлення професіонала на наступних стадіях професіоналізації, виконують психологічні особливості людини. Ще один ракурс розгляду проблеми такий, що з професійною придатністю пов'язані два взаємодіючих процеси, що істотно відрізняються за змістом: це процес визначення придатності майбутніх педагогів, її оцінки, контролю, експертизи та процес формування придатності на різних етапах їх професійного шляху (професійної підготовки, адаптації молодих педагогів, їх професійної діяльності). Професійна придатність майбутніх педагогів – це наявність природних задатків та здібностей, які необхідні для успішного формування динамічного поєднання різних властивостей особистості, що забезпечує високий рівень ефективності навчання за педагогічними спеціальностями та педагогічної праці. А професійний відбір як процес визначення професійної придатності майбутніх педагогів охоплює діагностику індивідуально-психологічних особливостей, здібностей, професійно-важливих якостей особистості та прогнозування на цій основі успішності оволодіння педагогічною професією та успішності педагогічної діяльності, а також є запорукою ефективного професійного розвитку особистості.

Оцінка і формування професійної придатності майбутніх педагогів представляють собою елементи єдиної системи підготовки молодої людини до педагогічної діяльності та забезпечення успішної її реалізації на всьому протязі професійного шляху. Процес формування професійної придатності особистості до педагогічної діяльності, її розвиток на шляху професіоналізації, проходить ряд етапів, основними з яких є:

- профільне навчання (підготовка до педагогічної праці і вибору педагогічної професії);
- орієнтація на педагогічну професію (допомога у виборі педагогічної спеціальності);

- професійний відбір (визначення ступеня придатності молодої людини до педагогічної діяльності);
- професійна підготовка (формування та розвиток професійної придатності, оцінка рівня професійної компетентності);
- професійна адаптація (розробка засобів, методів і критеріїв оцінки особливостей пристосування суб'єкта педагогічної праці до змісту і умов професійної діяльності та обґрунтування рекомендацій щодо прискорення цього процесу);
- професійна діяльність (забезпечення оптимальної організації та ефективного здійснення педагогічної діяльності);
- професійна атестація (періодична оцінка професійної компетентності та професійної кваліфікації);
- професійна реабілітація (відновлення працездатності).

Кожний з перерахованих етапів формування професійної придатності особистості має відповідні цілі, методи, засоби і терміни реалізації. Сутність показників, що є критеріями успішності діагностики, прогнозування та формування професійної придатності особистості, визначається характером заходів на кожному з етапів її формування. На першому етапі ця оцінка здійснюється на основі якісних показників, що носять стимулювальний, спрямовувальний і повідомлювальний характер. На другому і третьому етапах діагностується стан компонентів психологічної структури особистості або тільки професійно важливих якостей для окремої діяльності. На четвертому етапі використовуються показники оцінки виконання конкретних завдань і психофізіологічні показники ступеня напруженості виконання завдань. Рівень професійної адаптації визначається за показниками виконання професійних нормативів і якісними оцінками соціально-психологічної адаптації. На етапі професійної діяльності основними показниками придатності служать дані про ефективність та надійність педагогічної праці. На сьомому етапі

профпридатність оцінюється з точки зору поточних трудових досягнень і передумов для успішного виконання нових професійних функцій. На восьмому етапі оцінка ефективності заходів проводиться на підставі даних про швидкість, повноту і стійкість відновлення працездатності.

Таким чином, психологічна характеристика професійної придатності особистості значною мірою зумовлює особливості її формування та прояви в майбутньому. В цьому контексті психічний склад особистості, її здатності, спрямованість та інші риси виступають як передумови досягнення того чи іншого рівня загально-професійних педагогічних умінь, що виявляється в успішності навчання у вищому педагогічному навчальному закладі та успішності подальшої професійної діяльності, у задоволеності педагогічною працею і в прагненні особистості до професійного самовдосконалення. У такий спосіб, основними завданнями професійного відбору майбутніх педагогів є оцінка розвитку індивідуально-психологічних якостей і властивостей особистості, що є необхідними для їх успішного навчання та діяльності з обраної педагогічної спеціальності, а також винесення висновку про придатність особистості до навчання та подальшої праці за цією педагогічною спеціальністю або можливості формування такої придатності та загально-професійних педагогічних умінь упродовж навчання.

Список літератури:

1. *Гуревич К.М.* Индивидуально-психологические особенности школьников / К.М.Гуревич – М.: Знание, 1988. – 80 с.
2. *Рубинштейн С.Л.* Проблемы общей психологии / С.Л. Рубинштейн – М.: Педагогика, 1973. – 424 с.
3. *Маркова А.К.* Психология труда учителя / А.К. Маркова. – М.: Просвещение, 1993 – 192 с.

Ключові слова: професійний відбір, професійна придатність особистості, критерії оцінки професійної придатності особистості, моніторинг професійної придатності особистості, загально-професійні педагогічні уміння.

Анотація. В статті висвітлено проблемні питання професійного відбору майбутніх педагогів, розглянуто загально-професійні педагогічні уміння як підґрунтя для розроблення критеріїв визначення придатності особистості до навчання у вищому педагогічному навчальному закладі та подальшої діяльності за обраною педагогічною спеціальністю.

Keywords: professional selection, professional suitability of personality, evaluation criteria of professional suitability of personality, monitoring of professional suitability of a personality, professional pedagogical skills.

Summary. The article is devoted to problematic issues of professional selection of future teachers, considered professional pedagogical skills as the basis for the development of criteria for determining the suitability of a person to study in a higher educational establishment and future activities in the chosen pedagogical specialties.